

صلى الله عليه وسلم

دانشگاه کیلان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه حقوق

گرایش جزا و جرم شناسی

تحولات قانونی اشتباه در قتل عمومی در حقوق ایران و مصر

از:

طاهره لطفی

استاد راهنما:

دکتر حسن شاه ملک پور

استاد مشاور:

دکتر حسین آقابابایی

مهر ۹۱

از روز ازل بی سرو سامان علیم   واله شده و مستم و حیران علیم
 چون مشتری هر شب میخانه اویم   والله خوشم چون که زستان علیم
 در میکده نامی شدم و رتبه گرفتم   من منظر می زدستان علیم
 در قایق غمش به دریای ولایت   دیوانه و مدبوش ز طوفان علیم
 گریک نفس از عشق علی فاصله گیرم   می میرم و قربانی بجران علیم

گر عالمیان دل به اغیار ببندند

من تا به ابد دست به دامان علیم

تقدیم به مولای عالمیان امام علی (علیه السلام)

سپاس و قدردانی

پروردگارا، سپاس و ستایش حقیقی تو راست که با قلم قدرت خویش، جامعه بشریت را به زیور علم و دانش آراستی و انسانیت را در زیر لوای آن، تعالی بخشیدی.

در تئیه و تنظیم این پایان نامه، با همه کوششی که به کار رفته است کار خود را بی عیب و نقص نمی دانم و آرزو مندم، همین مختصر در پیشگاه اهل تحقیق مقبول افتد. سپاسگزار استاد راهنمای بزرگوارم جناب آقای دکتر حسن شاه ملک پور، هستم که بی شک بدون هدایت و حمایت ایشان انجام این پایان نامه غیر ممکن بود. قدردان استاد مشاور ارجمندم جناب دکتر حسین آقابابایی که مدیون راهنمایی شان می-باشم. کمال شکر از اساتید داور آقایان دکتر جانی پور و استاد سلمان پور که، پایان نامه مرا با نظر عنایت نگرینند را دارم. نهایت قدردانی خود را از مدیر محترم تحصیلات تکمیلی دانشکده ادبیات و علوم انسانی جناب دکتر رضایتی نیز دارم. از پدر و مادر و خواهران عزیزم مریم، ندا و فیمه سپاس گذارم و امیدوارم شایستگی جبران زحماتشان را داشته باشم. از یگانگی و یار خود در طول تحصیل و زندگی ام، برادر عزیزم مجید که واقعا مانند یک پدری مهربان یار و یاور، همیشگی ام در زندگی است قدردانی می کنم. صمیمانه ترین سپاس ها را تقدیم عزیزانم، مولود علینزاده، مونا کمال، آسیه میرزایی، فاطمه میلاد، ریحانه فیروزی، نیره پریوری، که مهرورزی شان در فراز و نشیب دوران تحصیلم مایه دلگرمی بود، و دیگر دوستان عزیزم که در این دوره افتخار آشنایی شان را داشته ام تقدیم می کنم. با تمام وجود به روزی، سربلندی و شادمانی این عزیزانم را از درگاه پروردگار خواستارم و یاد و خاطره شان، همواره در ذهن من باقی خواهد ماند.

طاهره لطفی

مقدمه..... ۱

۱. مفاهیم و کلیات ۴

۱-۱. مفاهیم و چارچوب نظری بحث ۶

۱-۱-۱. مفاهیم ۶

۱-۱-۱-۱. مفهوم اشتباه ۶

الف- مفهوم لغوی اشتباه ۶

ب- مفهوم اصطلاحی اشتباه ۶

۱-۱-۲. مفهوم قتل عمدی ۱۱

الف- مفهوم لغوی قتل عمدی ۱۱

ب- مفهوم فقهی قتل عمدی ۱۲

ج- مفهوم حقوقی قتل عمدی ۱۳

۱-۱-۲. مبانی و دلایل رفع مسئولیت در اشتباه ۱۴

۱-۲-۱-۱. مبانی رفع مسئولیت در اشتباه ۱۴

۱-۲-۱-۲. دلایل رفع مسئولیت در اشتباه ۱۵

الف-قرآن ۱۵

ث

ب- احادیث و روایات ..... ۱۶.....

ج- بنای عقلا ..... ۱۷.....

۲-۱. اشتباه در قتل عمد ..... ۱۷.....

۱-۲-۱. اقسام اشتباه ..... ۱۸.....

۱-۲-۱. اشتباه موضوعی ..... ۱۸.....

الف- اشتباه در شخص (هدف) و اشتباه در شخصیت(هویت) ..... ۱۸.....

ب- اشتباه در عنصر تشکیل دهنده جرم ..... ۱۹.....

۲-۱-۲-۱. اشتباه حکمی ..... ۲۰.....

۲-۲-۱. اقسام اشتباه در قتل عمد ..... ۲۱.....

۱-۲-۲-۱. اشتباه در شخصیت ..... ۲۱.....

۲-۲-۲-۱. اشتباه در شخص ..... ۲۱.....

۳-۲-۱. رابطه اشتباه و قتل عمد ..... ۲۲.....

۱-۳-۲-۱. آثار اشتباه ..... ۲۲.....

الف. زوال عنصر معنوی و نافی جرم ..... ۲۲.....

ب. اشتباه رافع مسئولیت کیفری ..... ۲۳.....

۲-۳-۲-۱. اثر اشتباه در قتل عمد ..... ۲۴.....

الف. اثر اشتباه در هویت(شخصیت) ..... ۲۵.....

ج

- ب- اثر اشتباه در هدف(شخص)..... ۲۷
۲. تحولات قانونی قتل ناشی از اشتباه در هویت مقتول در حقوق کیفری ایران و مصر..... ۲۹
- ۱-۲. قتل ناشی از اشتباه در هویت مقتول در ایران..... ۳۱
- ۱-۲-۱. رویه قضایی ایران قبل از انقلاب اسلامی..... ۳۱
- ۲-۱-۱-۱. قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴..... ۳۱
- ۲-۱-۲. رویه قضایی ایران بعد از انقلاب اسلامی..... ۳۲
- ۲-۱-۲-۱. قانون حدود و قصاص مصوب ۱۳۶۱..... ۳۲
- ۲-۱-۲-۲. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰..... ۳۳
- الف. موافقان غیر عمدی بودن قتل ناشی از اشتباه در هویت..... ۳۳
- ب. موافقان عمدی بودن قتل ناشی از اشتباه در هویت..... ۳۵
- ۲-۱-۲-۳. لایحه مجازات اسلامی ۱۳۹۰..... ۳۷
- بررسی مواد ۲۹۵ و ۳۰۳ لایحه مجازات اسلامی ۱۳۹۰..... ۳۷
- الف. مجنی علیه مرتکب جرم حدی مستوجب اعدام شده باشد..... ۳۸
- ب. مستحق قصاص نفس یا عضو فقط نسبت به صاحب حق قصاص و به مقدار آن..... ۳۹
- ج. دفاع مشروع به شرح مقرر در ماده ۱۵۵ این لایحه در برابر متجاوز..... ۳۹
- د. زانی و زانیه در حال زنا نسبت به شوهر زانیه در غیر موارد اکراه و اضطرار به شرح مقرر در قانون..... ۴۰
- ۲-۱-۳. قتل ناشی از اشتباه در تشخیص مهدورالدم بودن مقتول..... ۴۳

ج

۲-۱-۳-۱. قانون دیات مصوب ۱۳۶۱ ..... ۴۳

۲-۱-۳-۲. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ ..... ۴۳

الف. تحلیل تبصره ۲ ماده ۲۹۵ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ ..... ۴۴

ب. بررسی برخی از مصادیق مهدورالدم ۴۵

۱. ب. اباحه قتل اجنبی در فراش همسر موضوع ماده ۶۳۰ ق.م.ا (تعزیرات) ۴۵

۲. ب. اباحه جنایت بر مهاجم ۴۶

۳. ب. محارب ۴۸

۴. ب. ساب‌النبی ۴۹

۲-۱-۳-۳. لایحه مجازات اسلامی ۱۳۹۰ ..... ۵۰

۲-۲. قتل ناشی از اشتباه در هویت در مصر ۵۲

الف. مفهوم قصد معین ۵۳

ب. مفهوم قصد نامعین ۵۳

۲-۲-۱. دیدگاه فقها در مورد لزوم قصد شخص معین و عدم آن ۵۴

۲-۱-۲-۱. فقه‌های مذهب شافعی ۵۴

۲-۱-۲-۲. فقه‌های مذهب مالکی ۵۴

۲-۱-۲-۳. فقه‌های مذهب حنفی و حنبلی ۵۵

۲-۲-۲. دیدگاه حقوقی در مورد لزوم قصد شخص معین و عدم آن ۵۶

- ۳-۲-۲. دیدگاه فقها در مورد قتل ناشی از اشتباه در هویت مقتول ۵۷
- ۱-۳-۲-۲. اشتباه در هویت از دیدگاه فقهای مذهب شافعی ۵۷
- ۲-۳-۲-۲. اشتباه در هویت از دیدگاه فقهای مذهب مالکی ۵۷
- ۳-۳-۲-۲. اشتباه در هویت از دیدگاه فقهای مذهب حنفی ۵۸
- ۴-۳-۲-۲. اشتباه در هویت از دیدگاه فقهای مذهب حنبلی ۵۹
- ۴-۲-۲. دیدگاه حقوقی در مورد قتل ناشی از اشتباه در هویت مقتول ۵۹
۳. تحولات قانونی قتل ناشی از اشتباه در هدف در ایران و مصر ۶۲
- ۱-۳. قتل ناشی از اشتباه در هدف در حقوق ایران ۶۳
- ۱-۱-۳. رویه قضایی ایران قبل از انقلاب اسلامی ۶۳
- ۱-۱-۳. قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴ ..... ۶۳
- ۲-۱-۳. رویه قضایی ایران بعد از انقلاب اسلامی ۶۴
- ۱-۲-۱-۳. قانون حدود و قصاص مصوب ۱۳۶۱ ..... ۶۴
- ۲-۲-۱-۳. قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ ..... ۶۵
- الف. تحلیل ماده ۲۹۶ قانون مجازات اسلامی ۱۳۷۰ ..... ۶۵
۱. الف. مؤافقان نظریه عمدی بودن قتل ناشی از اشتباه در هدف ۶۶
۲. الف. مؤافقان نظریه غیرعمدی بودن قتل ناشی از اشتباه در هدف ۶۸
- ب. توأم شدن قتل ناشی از اشتباه در هدف با مصادیق خطای جزایی ۶۹

خ

۱. ب. بی احتیاطی ۷۰

۲. ب. بی مبالاتی ۷۰

۳. ب. عدم مهارت ۷۱

۴. ب. عدم رعایت نظامات دولتی ۷۲

۳-۱-۲-۳. لایحه مجازات اسلامی ۱۳۹۰ ..... ۷۳

الف. تحلیل بند ۲ ماده ۲۹۲ لایحه مجازات اسلامی ۱۳۹۰ ..... ۷۳

ب. تحلیل بند ۳ ماده ۲۹۳ لایحه مجازات اسلامی ۱۳۹۰ ..... ۷۶

۳-۲. قتل ناشی از اشتباه در هدف در مصر ۷۸

۳-۲-۱. دیدگاه فقها در مورد قتل ناشی از اشتباه در هدف ۷۸

۳-۲-۱-۱. اشتباه در هدف از دیدگاه فقهای مذهب شافعی ۷۸

۳-۲-۱-۲. اشتباه در هدف از دیدگاه فقهای مذهب مالکی ۷۹

۳-۲-۱-۳. اشتباه در هدف از دیدگاه فقهای مذهب حنفی ۸۰

۳-۲-۱-۴. اشتباه در هدف از دیدگاه فقهای مذهب حنبلی ۸۱

۳-۲-۲. دیدگاه حقوقی در مورد قتل ناشی از اشتباه در هدف ۸۲

۳-۲-۳. قصد احتمالی ۸۳

۳-۲-۳-۱. دیدگاه حقوقی ۸۳

۳-۲-۳-۲. دیدگاه فقهی ۸۵

نتیجه گیری ۸۷

منابع و مأخذ ۹۴

تحولات قانونی اشتباه در قتل عمومی در حقوق کیفری ایران و مصر

طاهره لطفی

قتل ناشی از اشتباه در هویت و هدف در تاریخ حقوق کیفری ایران با تغییراتی هم‌مراه بوده است. قتل ناشی از اشتباه در هویت و هدف، قبل از انقلاب اسلامی عمدی تلقی می‌گشت. بعد از انقلاب اسلامی در قانون حدود و قصاص مصوب ۱۳۶۱ نیز عمد در نظر گرفته شد. در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۰ قتل ناشی از اشتباه در هویت با وجود اختلاف نظرانی که وجود داشت، عمد محسوب گردید و قتل ناشی از اشتباه در هدف با استناد به ماده ۲۹۶ قانون مذکور، خطای محض به حساب آمد. در لایحه اصلاح قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۰ قتل ناشی از اشتباه در هویت در ماده ۲۹۵ لایحه، با قید شرایطی عمد محسوب شده و قتل ناشی از اشتباه در هدف، چنانچه قصد مرتکب، کشتن انسان بی‌گناهی باشد و در اثر خطای در هدف گیری انسان بی‌گناه دیگری را به قتل رساند، عمد تلقی گشته است. در مصر حقوق دانان با استناد به ماده ۲۳۱ قانون جزای مصر، قتل ناشی از اشتباه در هویت و هدف را عمدی انگاشته و نظر آنان در بحث اشتباه در هویت با دیدگاه فقهای مذهب حنفی و گروهی از فقهای مذهب مالکی و حنبلی سازگار است و در بحث اشتباه در هدف با دیدگاه فقهای مذهب مالکی و گروهی از فقهای مذهب حنبلی مطابقت دارد.

کلید واژگان: تحولات قانونی، اشتباه در قتل، ایران، مصر

Abstract

Developments in Statutes of Mistake in Murder under Iranian and Egyptian Criminal law
Tahereh lotfi

Wrongful killing has undergone some developments with nature and aims during the history of the Iranian criminal law. This kind of killing was treated as intentional before the Islamic revolution in Iran. Following the Revolution, the Law of Hudud and Qesas (retaliation), ۱۹۸۲, considered it intentional. Although there were different views on this killing, Islamic Punishment Code, ۱۹۹۱, calls it as mere accidental killing as per Article ۲۹۶. In the Bill of The I.P. Code, the killing due to mistake in the identity is, by virtue of Article ۲۹۲ of the Bill, treated as murder under some circumstances; and the killing resulting from mistake in the target is considered murder if the aim is to kill an innocent person but another innocent one is mistakenly targeted and killed.

In Egypt, Law makers take the killing by mistake in identity and aim intentional according to Article ۲۳۱ of Criminal Code of Egypt. Their opinions of mistake in identity are compatible with approaches of Hannafi school and a group of Malleki school of Islam; and with respect to mistake in target, their opinions conforms to religious scholars (Foghaha) of Malleki and a group of Hanbali scholars.

KEY WORDS: developments in statutes, mistake in killing, Iran , Egypt

مقدمه

سابقه جرم به قدمت بشریت برمی‌گردد. در کاوش انواع جنایات، بعضی از اعمال در مقطعی از تاریخ گناهی سنگین و نابخشودنی و در برهه‌ای نه تنها این اعمال مباح، بلکه ارزش هم تلقی می‌شدند. ولی تاریخ موردی را سراغ ندارد که جرم قتل نفس، حتی در برهه‌ای از زمان مباح شناخته شده باشد، بلکه این جرم همواره منفور همه می‌باشد و بر قباحت و رذالت آن، عام و خاص واقف و معترفند. بدین خاطر است که قتل برخلاف جنایات دیگر با فرضیه نسبی بودن جرایم بر حسب زمان و مکان قابل توجیه نیست و مجازات شدیدی نیز برای این جرم مقرر شده است که معمولاً به تبعیت از خود جرم، شدیدترین مجازات یعنی مرگ را به دنبال داشته است. به هر حال بررسی و تحلیل مسائل مربوط به این جرم نیز به تبع اصل، حائز اهمیت می‌باشد که یکی از این موارد شبهه در قتل است.

شبهه از باب افتعال و به معنای آن است که چیزی را به جای چیز دیگر به لحاظ صفات قرار دهند. اشتباه به دو صورت کلی، اشتباه موضوعی و اشتباه حکمی قابل تقسیم است. اشتباه موضوعی به‌هنگامی است که انسان در نفس عملی که مرتکب می‌شود مشتبه باشد و اصل کلی بر این است که این اشتباه عنصر روانی را در جرایم عمدی زائل می‌کند و اشتباه حکمی یعنی جهل انسان به حکم شارع و قانون‌گذار؛ یعنی انسان نمی‌داند که قانون‌گذار ارتکاب عملی را جرم دانسته یا شارع آن را حرام دانسته است. در بحث اشتباه موضوعی یکی از اقسام آن اشتباه در شخصیت و اشتباه در شخص می‌باشد. اشتباه در شخصیت بدان معنی است که مرتکب قصد کشتن مجنی‌علیه را نموده و همان فرد را بکشد ولی بعد معلوم شود مجنی‌علیه شخص دیگری بوده است.

مقصود از اشتباه در شخص ناکام ماندن جرمی که مقصود مرتکب بوده و وقوع جرم دیگر به علت اشتباه او. در رساله حاضر آثار این‌گونه اشتباه را در قتل عمدی در فصل اول مورد بررسی قرار می‌دهیم و در فصل دوم و سوم تحولات قانونی اشتباه در قتل عمدی را در حقوق کیفری ایران و مصر به کنکاش خواهیم گذاشت.

پس از ذکر این مقدمه مختصر، لازم است به پیروی از شیوه مرسوم، به طرح موضوع، ضرورت انجام تحقیق، سؤالات و فرضیات، پیشینه تحقیق و روش تحقیق و سامان‌دهی آن پرداخته شود.

الف. طرح موضوع

اشتباه در قتل عمد به طور کلی به دو دسته اشتباه در هویت یا شخصیت و اشتباه در هدف یا شخص تقسیم می‌شود. اشتباه در هویت عبارت است از این‌که: قاتل قصد کشتن مجنی‌علیه را دارد و همان فرد را می‌کشد، ولی بعداً معلوم می‌شود مجنی‌علیه، شخص دیگری بوده است. مثلاً الف، شخص (ب) را هدف می‌گیرد و او را می‌کشد به تصور آن‌که (ج) است و پس از ارتکاب قتل به این موضوع پی می‌-

برد که مجنی علیه (ج) نبوده است، بلکه (ب) بوده است. اشتباه در هدف عبارت است از این که قاتل قصد کشتن شخص معینی را می-کند؛ به فرض مثال احمد قصد می کند با گلوله علی را بکشد ولی گلوله در اثر خطا در تیراندازی، عدم مهارت، استرس و ... به محمد اصابت کرده و او را از پای در می آورد. در ارتباط با اشتباه در هویت و اشتباه در هدف تحولاتی در طول تاریخ قانون جزایی ایران صورت گرفته است. در ارتباط با حقوق کیفری مصر با توجه به بررسی به عمل آمده و مطالعات صورت گرفته باید عنوان نمود که هر چند قانون جزایی در این زمینه تغییر چندانی نداشته است، اما بین فقها در این زمینه اختلاف نظراتی دیده شده است. ما این تحولات و اختلاف نظرات را در این رساله مورد بررسی قرار خواهیم داد. اما پیش از ورود به مبحث اصلی، یعنی تحولات قانونی، ابتدا لازم است با مفاهیم اشتباه، قتل عمد، و اشتباه در قتل عمد آشنا شده و سپس به موضوع اصلی مورد بحث بپردازیم.

ب. ضرورت تحقیق و اهداف تحقیق

تبیین حقوق کیفری ایران و حقوق کیفری مصر در زمینه اشتباه در قتل است. تا بدین وسیله مبانی و کیفیت رفع تعارض مواد قانون مجازات که مورد عمل قضات و مورد توجه حقوق دانان است روشن شود.

ج. سوالات و فرضیات

آیا قتل ناشی از اشتباه در هویت مقتول در حقوق کیفری ایران با تحولاتی همراه بوده است؟

فرضیه: بله قتل ناشی از اشتباه در هویت در حقوق کیفری ایران روند یکسانی نداشته و با تغییراتی همراه بوده است.

۲) آیا قتل ناشی از اشتباه در هدف در تاریخ حقوق کیفری ایران روند یکسانی داشته است؟

فرضیه: خیر، قتل ناشی از اشتباه در هدف در تاریخ حقوق کیفری ایران با تغییر و تحولاتی همراه بوده است.

۳) دیدگاه حقوق کیفری مصر در قبال قتل ناشی از اشتباه به چه صورت است؟

فرضیه: قتل ناشی از اشتباه در حقوق جزای مصر عمد تلقی می گردد.

د. پیشینه تحقیق

پیرامون پژوهش مورد نظر منابع پراکنده ای وجود دارد. به عنوان مثال در زمینه اثر اشتباه در هدف، مبانی حکم عمد اشتباه در شخص و شخصیت مطالعاتی صورت گرفته است اما در هیچ یک، قوانین را به طور را مجزا مورد بررسی قرار نداده اند و تا کنون بررسی جامعی با این

عنوان صورت نگرفته است. البته آنچه در حال حاضر موجب اهمیت و حساسیت موضوع شده است طرح لایحه مجازات اسلامی ۱۳۹۰ می‌باشد، که برخی از مواد این لایحه نشان‌گر تغییر اعتقاد قانون‌گذار ایران در مورد اشتباه در قتل می‌باشد.

ه. روش تحقیق

با توجه به شرایط موجود در کتابخانه‌های در دسترس محققین، اساتید، دانش‌جویان، پژوهش‌گران علم، که بررسی آن از این بحث خارج است، در نگارش این موضوع از روش توصیفی-تحلیلی مبتنی بر مطالعات کتابخانه‌ای استفاده شده است. از جمله کتابخانه‌هایی که بدان در نگارش این رساله مراجعه شده است عبارت است از: کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران، کتابخانه دانشگاه تربیت مدرس، کتابخانه آیت‌الله العظمی سیستانی، کتابخانه مرکزی دانشگاه گیلان و کتابخانه دانشگاه بوعلی سینا می‌باشد. در استفاده از منابع ابتدا مطالب مربوط به دقت مطالعه و آنگاه آنچه که قابل استفاده بودند فیش برداری شده و با روش توصیفی-تحلیلی و در عین حال تطبیقی مورد بررسی قرار گرفتند.

ی. سامان‌دهی تحقیق

این نوشتار شامل سه فصل است و هر فصل شامل دو بخش و هر بخش شامل چند مبحث می‌باشد. در بخش اول از فصل اول مفاهیم و مبانی آورده خواهد شد. در خصوص مفاهیم اشتباه و قتل عمد توضیحاتی داده خواهد شد. در بخش دوم از فصل اول، رابطه اشتباه و قتل عمد مورد بررسی قرار خواهد گرفت. در فصل دوم و سوم، تحولات اشتباه در قتل عمد در حقوق کیفری ایران و حقوق جزای مصر، مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت.

فصل اول

مفاهیم و کلیات

بیان مفاهیم دارای این خصوصیت است که با نفوذ به عمق واژگان، راه را بر درک بیشتر معانی می‌گشاید، در این میان چگونگی بیان مفاهیم واژه‌ها از اهمیت به‌سزایی برخوردار است. علت اساسی ابهام موجود در بسیاری از مسائل، وجود واژه‌ها و اصطلاحاتی است که به گونه‌ای نارسا تعریف شده‌اند. گاهی برخی مسائل که به ظاهر حل‌نشده تصور می‌شوند به دلیل عدم وضوح مفاهیم است و اگر بدانیم که مقصود از اصطلاحات یا واژه‌هایی که در بیان آن‌ها به‌کار رفته چیست، حل‌شدنی خواهند بود. به طور خلاصه باید گفت که مفهوم باید طوری باشد که همه افراد از آن یک مطلب را بفهمند و امکان تغییر مفهوم و تعبیرهای گوناگون از آن وجود نداشته باشد و هم-چنین بتوان آن مفهوم را به سادگی بررسی کرد، بدین معنی که صفات و اصطلاحاتی که برای تعریف یک واژه به کار گرفته می‌شوند، باید دقیقاً تعریف شده، دارای فضای مفهومی مشخص و صریح باشند. در این قسمت برای رسیدن به بحث نهایی و تبیین مفاهیم کلیدی، ابتدا به تعاریف مختلفی از مفهوم اشتباه، جهل و قتل عمدی از نظر لغوی، اصطلاحی و فقهی خواهیم پرداخت.

۱-۱. مفاهیم و چارچوب نظری بحث

قبل از ورود به هرگونه بحثی در ارتباط با اشتباه، ابتدا لازم است با مفهوم آن آشنا شویم؛ زیرا با پی بردن به مفهوم آن است که می-توانیم به درک هر چه بیشتر مباحثی که در ارتباط با آن مطرح می‌شود نائل آییم. بنابراین ما در این جا ابتدا به مفهوم اشتباه خواهیم پرداخت.

۱-۱-۱. مفاهیم

در این مبحث مفهوم اشتباه از نظر لغوی و اصطلاحی و مفهوم قتل عمدی را از منظر لغوی، فقهی و حقوقی بیان می‌کنیم.

۱-۱-۱-۱. مفهوم اشتباه

تفکیک مفهوم لغوی و اصطلاحی واژه اشتباه برای درک هر چه بیشتر این مهم ضروری به نظر می‌رسد. بنابراین ما در این گفتار، این دو مفهوم را از یکدیگر تفکیک کرده و هر کدام را به صورت جداگانه مورد بررسی قرار خواهیم داد.

الف. مفهوم لغوی اشتباه

اشتباه در لغت از «شبهه» در باب افتعال است و در ادبیات عرب «شبهت الشیء بالشیء» به معنای آن است که چیزی را به جای چیز دیگری به لحاظ صفات قرار دهند. اشتباه به معنای عدم تمییز و تشخیص درست یک امر است (طریحی، ۱۴۱۶، ۳۵۰).

در فرهنگ عمید، اشتباه به معنای مانند شدن، مانند شدن چیزی به چیز دیگر در نظر انسان، آمده است (عمید، ۱۳۷۹، ۱۸۶).

در فرهنگ جامع، اشتباه به معنای پوشیده شدن کار و مانند آن آمده است (سیاح، ۱۳۷۸، ۵۶).

در لغت نامه دهخدا، اشتباه به معنای مانند شدن، در تداول امروز چیزی یا کسی را به جای چیزی یا کسی گرفتن، آمده است (دهخدا، ۱۳۷۳، ۲۲۱۶).

در فرهنگ سعدی اشتباه به معنای مانند بودن، شبهه و خطا آمده است (حامدی ربانی، ۱۳۶۷، ۴۴).

ب. مفهوم اصطلاحی اشتباه

اشتباه در اصطلاح عبارتند از تصور خلاف واقع از یک واقعیت خارجی که یا به صورت موضوعی و یا به صورت حکمی می‌باشد (شاملو احمدی، ۱۳۸۰، ۴۹).

در واقع اشتباه پندار نادرستی است که انسان از واقعیت پیدا می‌کند. به بیان دیگر اشتباه نمایش نادرست واقعیت در ذهن است و در شمار پدیده‌های روانی می‌آید (کاتوزیان، ۱۳۸۹، ۲۰۱).

در ترمینولوژی حقوق، اشتباه را تصور خلاف واقعی از چیزی، اعم از مادی و معنوی می‌داند (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۲، ۴۵).

در مفهوم حقوقی، اشتباه به‌طور کلی، تصور نادرستی است که آدمی از موضوعی پیدا می‌کند و بر این تصور، افعالی را مرتکب شود که او را متعهد یا ملزم سازد؛ حال چه بسا اگر در آغاز به این موضوع واقف بود، هیچ‌گاه دلیل و اراده او بر ارتکاب این افعال قرار نمی‌گرفت (اردبیلی، ۱۳۸۳، ۹۷). معمولاً اشتباه انسان از ناآگاهی و جهل او به امور واقع مایه می‌گیرد و خود ممکن است از بی‌دقتی، بی‌مبالاتی و نداشتن توجه کامل به امور ناشی شود (همان). غالباً در کتاب‌های حقوقی، اشتباه را با جهل مترادف می‌گیرند و به یک قاعده حقوقی که جهل به قانون رافع مسئولیت نیست اشاره می‌کنند. بدیهی است بین جهل و اشتباه، هم از نظر لغوی و هم از نظر مفهوم فاصله بسیار است، اما می‌توان با تسامح، این روش متعارف را به دلیل عدم اشکال عملی آن پذیرفت (نوربها، ۱۳۸۴، ۳۲۱).

در خصوص تفاوت بین جهل و اشتباه باید گفت: وقتی مفهوم حقیقی چیزی را درک نمی‌کنیم که:

(۱) یا تصویری در آن امر نداریم

(۲) یا تصور غیر صحیحی داریم

حالت اول را جهل و حالت دوم را اشتباه گویند (نقابت، ۱۳۴۸، ۵۲۸).

جهل در لغت به معنای ندانستن و نادانی آمده است (عمید، ۱۳۶۹، ۷۱۷).

در اصول تعریف واحدی از جهل ارائه نشده است. برخی به برخوردار نبودن روح از دانش، جهل گفته‌اند، برخی دیگر باور را در تعریف جهل مهم یافته آن را اعتقاد به چیزی دانسته‌اند که در حقیقت چنان نیست (انصاری، ۱۳۸۴، ۷۹۷).

در مفردات راغب سه معنی بر جهل ذکر شده است:

« الف - و هو خلو النفس من العلم، هذا هو الاصل. جهل آن است که ذهن انسان از هر گونه علم و آگاهی خالی باشد.